

VAKFİYE VE ÖZELLİKLERİ

1) Vakfiye ve Muhteviyatı

a- Tarif ve Tavsifi

Vakfeden bir kişinin yani vâkıfın resmen bir yazı ile müracaatı üzerine, hâkimin de yüzleştirecek (murafa'a yoluyla) hükmünü verdiği gösteren ve vakıflara varlık veren resmî belgelere "vakfiye" veya "Vakıfnâme" adı verilir. Vakfiye hukukî tâbiri ile vakfın tescilidir. Zira vakfiyeler, şahitlerin önünde düzenlenir ve kadılık siciline kaydedildikten sonra kesinleşirdi. (1)

Bu belgelerde, vakfî kuranın adı, sanı, vakfedilen malların veya paranın miktarı, nevi ve evsafı, bunların geliri ile yapılacak işler ve bunun gibi gerekli hususlar yer almaktadır. Muhteviyatı üzerinde daha sonra duracağımız bu metinlerin yazıldıkları eşya ve maddelerden söz etmek istiyoruz.

Vakfiyeler, kâğıt rulolar, parşömenler ve deriler üzerine yazıldıkları gibi taş üzerine kazılanlarına da rastlanmaktadır. Kâğıt ve deri üzerine yazılanlar arasında bir sayfa ile dört yüz sayfa tutan metinler bulunmaktadır. Bunların bazıları hacimli birer kitap hâline gelmiş belgeler hüviyetindedirler. Bazıları da müzehhebtirler, yani altın yaldızla süslenmişlerdir.(2)

Az da olsa taş üzerine kazılan vakfiyeler bulunmaktadır. Taşa kazılanların bazıları vakfiyenin tam metni, bazıları da hulâsa olarak alınmış bir kısımdır. Kütahya'da Germiyanoglu Yakup Çelebi'nin imâretine âit vakfiye, H.817/M. 1414 tarihinde taşa hakkedilmiş

1 Ali Hikmet Berki, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserler**, Ankara, 1965, 57.

2 H. Baki Kunter, **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel bir Etüd**, İstanbul, 1939, 18; Bahaeddin Yediyıldız, **İnstitution Du Vaqf An XVIII'e Siècle En Turquie**, Ankara, 1985, 2; Mehmet Şeker, **İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, Ankara, 1987, 112-113.

vakfiye metinlerinin en önemlilerinden biridir.(3) Amasya'da Beyazıd II. Câmiinde bulunan vakfiye kitâbesini de taşa kazılan vakfiyeler arasında zikretmek gerekir. Karaman'da İbrahim Bey imaretinin kemer üzerine kazılmış iki parçadan ibaret vakfiyesi ile Konya'da Hasbey Dârü'l-huffâzının hulâsa vakfiyesi ile bunlara örnek âbidelerdir. İstanbul'da ettirilmiş olan 1154/1741 tarihli vakfiye hulâsası da tarihî bir vesikâdır.(4)

b- Vakfiyenin Tarihçesi

İslâmdan önceki devirlerde de vakıf yapıldığını ve bu vakıflar için vakfiye özelliğini taşıyabilecek metinlere rastlandığını bilmekteyiz. Nitekim, İstanbul Arkeoloji müzelerinin "eski şark eserleri" kısmında; 2026 numara ile kayıtlı bulunan Eti devrine ait bir tablet, M.Ö. 1280-1290 tarihlerinde yazılmış bir Eti vakfiye metnini ihtiva etmektedir. (5) Şarkî Türkistan'da Turfan'da yapılan kazılarda elde edilen tarihî belgeler arasında çeşitli Uygur vakfiyeleri bulunmuşsa da, bunlar Uygur Türklerinin müslüman olmalarından önceki devrede yazılmış olup M.S. XII-XIII. asra ait belgelerdir. (6)

İslâm tarihinde ilk vakfiye'nin Hz. Ömer tarafından yazdırıldığı Kettâni'nin eserinde bildirilmekteyse de, bunun Hz. Peygamberin sağlığında mı, yoksa Hz. Ömer'in halifeliği devrinde mi

3 Mustafa Çetin Varlık, **Germiyanoğulları Tarihi**, Ankara, 1974, 108,110,181/G, 181/H-J-10/1-4, Taşa kazılmış vakfiyelerin en tanınmış İstanbul'da Çengelköy'de Kavasbaşı Ahmed Ağa'nın yaptırdığı çeşmelere ve getirdiği sulara âit olup iskeleye çıkılacak köşenin başındadır. 1270/1853 tarihli olan bu kitâbe, vakfiyenin özeti mahiyetindedir. Herkes görüp bilsinde vakıf koybolmasın diye yazılmıştır. Son satırları şöyledir: "Ber minvali muharrer karye-i mezbûrede kâin bilcümle kebir ve sağır İslâm ve reâya taraflarından dahi nezâret ve dikkatle mütevellisi tarafından şayet vakfiye-i mezbûrun hilâfî hareket zuhûrunda mütevellisi ve mumâileyhin ol vechile vâki olan sû-i hareketde mumâneat olunmak üzere cümlelerin de malûmu olmak üzere işbu taşa hâk ve imlâ ve bu mahalle vazolunmuştur. Halim Baki Kunter, "Vakfiyelerin Tarih ve Sosyoloji Bakımından önemi", **Ülkü**, Sayı : 35 İkinci Kânun, 1936, 336-337

4 H. Baki Kunter, **a.g.e.**, 18-19

5 Aynı eser, 19

6 Aynı eser, 19: W.Reuben , "Budist Vakıfları Hakkında", **VD.**, II, 180

olduğuna dâir kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kuvvetli ihtimalle Hz. Ömer'in halifeliiğinde yazdırıldığı düşünülebilir. (7)

Buhâri'nin tesbitine göre, Ömer b. El-Hattâb, kendi öz malı olan Semğ arâzisindeki hurmalığını dñnya ve âhîret için faydalı bir işte kullanılması hakkında Hz. Peygamber'in fikrini sorar, o da şu cevabı verir: "Aslını, satılmaz, bağışlanmaz ve miras yoluyla intikal etmez şekilde sadaka kıl, gelirlerini fakirlere tahsis et." (8) Bu sñretle vakfedildiği rivâyet edilen Semğ hurmalığı için yazıldığı vakfiye'de kâtip olarak Mu'aykib (v.40/6627), şâhid olarak da Abdullah İbnü'l-Erkâm (v. 55/675) kaydedilmektedir. bu metinde, besmeleden sonra vasiyet edenin adının yer almış ve vakıf yerinin belirtilerek vakıf sebebi ile şeklinin anlatılmış olduğu rivâyet edilmektedir.(9)

Ayrıca, Zeyd b. Ali'ye ait bir fıkıh mecmuasında Ali b. Ebi Tâlib'in vakfı söz konusu edilerek, vakfiyesi verilmektedir. Bir çok yeri, daha sonraki devirlerde tanzim edilen vakfiyelere benzemekte ve vakıf tarihi bakımından önemli olduğu belirtilmekte olan bu vakfiyenin doğruluk derecesinin tam olarak bilinmememesi sebebi ile araştırıcılar tarafından şüpheli karşılanmaktadır. (10)

Vakfiyelerin ilk teřekkñl eden geleneğe göre Arapça olarak yazılagediği bilinmektedir. Hatta Arap olmayan Müslñman milletlerde bu gelenek süregelmiştir. Meselâ Selçuklular bunun en belli başlı örneğini vermişlerdir. Zaman zaman, Arapça vakfiye yazdırma geleneği bozulmuşsa da tamamen terkedilmemiştir. Nitekim, ilk Türkçe vakfiyenin Germiyanolu Yakup Bey II (v. 1428)'e ait olan yukarıda bahsedilen taş üzerine yazılan metin olduğunu görmekteyiz. (11) Daha sonraki devirlerde Arapça veya Türkçe vakfiye yazıldığı gibi bazen de aynı vakfiyenin hem Arapça, hem de Türkçe olarak yazılanlarına rastlanmaktadır.

7 Abdu'l - Hayyi'l - Kettâni, *Nizâmu'l - Hükümeti'n - Nebeviyye (et - Terâtibu'l - İdâriyye)*, Beyrut, ?, I, 405.

8 Ez-Zebîdi, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve şerhi*, (Mütercim: Kâmil Miras), Ankara, 1974, VIII, 221-222.

9 El-Kettâni, *a.g.e.*, I, 405.

10 Bahaettin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, XIII, 155.

11 Faruk Sümer, "XIV. yüzyılda Türkiye", *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, 1977, 15.

Günümüzde yalnız Türkiye arşiv ve kütüphanelerinde değişik tarihli ve muhtelif yerlere âit binlerce vakfiye bulunmaktadır. Meselâ Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinde 26400 civarında vakıfnâme vardır. Bunlar statüsünü düzenledikleri müessesenin ehemmiyetine göre ya uzun, ya da kısadırlar. Ebad olarak ister büyük, ister küçük olsun mâhiyeti itibariyle birbirlerine benzerlik arzederler.

c- Vakfiyenin Muhteviyâtı

Bir vakfiye metninde çoğunlukla şu bölümler yer alır:

1) Bir veya birden fazla Kâdi'nin yâni hâkimin vakfın hukukî durumunu tasdik ettiğini gösteren kaydı ve mührü,

2) Allah'a hamd ve senâ ile peygambere salâtü selâmdan sonra vakfın ecr ve sevâbı hakkında vârid olan âyet ve hadisler yanında, vakf kurulmasının sebeplerinin sıralandığı kısım,

3) Vakıfların adı, babasının adı ve mesleği ile şahsiyetinin tanıtıldığı bilgiler,

4) Vakfedilen mallar ile kurulan müessesenin nasıl idare edileceği, ne türlü masraflar yapılacağı ve gelirlerin sarf yerleri; vakfın kimler tarafından idare olunacağı, müessesede kaç adamın çalışacağı, bunlara ne kadar aylık verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı gibi hususlar, bu müesseseden kimlerin ne şekilde faydalanacaklarına dâir kayıtlar ve şartlar ile alınacak ücret karşılığında verilecek hizmetler,

6) Hâkimin, vakfın sıhhat ve lüzûmuna dâir hüküm,

7) Vakfiyede belirtilen şartlara riâyet etmeyenler için vâkıfın mânevî müeyyidesi yani bedduası,

8) Sonunda tarih ile şâhitlerin isimleri. (12)

12 Ali Himmet Berki, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserler**, Ankara, 1965, 57; M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, 576; Bahaettin Yedişildiz, **Institution du Vaqf**, 2-3. Vakfiyelerde dua bölümlerini iki kısma ayırmak gerekir. Biri hayır dua, diğeri bedduâ. İlki değişik kişi ve kuruluşlar içindir. İkincileri de vâkıfın şartlarına uymayanlar için yapılan duâlardır. Geniş bilgi için bakınız: İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar," **VD**, XVIII, Ankara, 1983, 5-54.

Böylece, vâkıfın vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda düzenlenen hükmü ile şart ve kâideleri ihtivâ eden vakfiye, hukûkî bir vesika olarak, hâkimler (kâdî) tarafından mahkeme siciline kaydedilirdi. Kâdî tarafından tescil edilen bu vakfiyeler, daha önce de belirtildiği gibi kağıt ve parşömen tomarlara veya hacmi değişen bir sayfalık metinler ya da bir kitap ebâdında defterlere yazılıyordu. Vâkıf, vakfiyesini İstanbul'da Defterhâne'nin bu işlerle ilgili bürolarından birine kaydettiriyordu. Defterhânedeki sicillere geçirilmiş olan bu vakfiyeler günümüzde Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde saklanmaktadır. Ayrıca, yukarıda da kaydettiğimiz gibi Vakfiyelerin tamamı sadece burada bulunan vakfiyelerden ibaret değildir. Zira, bu vakıf eserlere ait vakfiyeler de muhtelif vilâyet mahkemelerine âit bütün şer'iyye sicilleri ve tahrir defterleri de taraftıktan sonra sâdece Osmanlılar döneminde kurulmuş vakıfların sayısı yaklaşık olarak bilinebilir. bunlara Selçuklu ve Beylikler devrine âit olanlarını da ekliyerek bütün vakıfları tesbit etmek mümkün olabilir. (13) Ama, bugün için bütün vakfiye metinlerini bulabilmemiz mümkün görünmemektedir.

Vakfiyelerin gerek muhtevâları, gerekse yazı ve süslemeleri ele alınarak yapılacak araştırmalar, bunların kültür ve sanat tarihimiz açısından ne kadar önem arz ettiklerini anlamamıza yardımcı olacaklardır sanırım. Belli başlı örneklerini göstererek düzenlenen vakfiyeleri kültür tarihi ile sosyolojik yönden ele alarak bu bölümü tamamlamak istiyoruz.

2) Kültür ve Sanat Tarihi Bakımından Vakfiyeler

Metinlerinin muhteviyatlarına göre vakfiyelerdeki bilgilerin bundan sonraki bölümde değerlendirilmeleri düşünüldüğünden burada, sâdece vakfiyelerin kültür ve sanat tarihimiz açısından şekli özellikleri ile genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Böylece, vakfiyeler, sâdece bir vakfın, vakıf olarak arz ettiği önemi ve tesis edilen vakıfla ilgili bilgi ve şartları öğrenmemize yardımcı olan metinler olarak kalmıyacak, aynı zamanda, kültür ve sanat tarihi açısından da üzerinde durulmalarını gerektiren belgeler olduğunu göstereceklerdir.

13 Ömer Lütfü Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri**, İstanbul, 1970, VIII.

Vakfiyelerin en eski tarihi taşıyanlarından en yenisi kadar, sâdece ÷lkemizde bulunanları, sıralandıktan sonra, bunlar üzerinde uzmanlar tarafından yapılacak araştırmalar, bu vesikaların çeşitli özelliklerini ortaya koyacaktır. Bu türlü çalışmalara ışık tutabilmek ve örnek verebilmek için vakfiyelerin hangi bakımlardan incelenebileceklerini göstermek düşünceyiyle birkaç bakımdan ele almak istiyoruz.

a- Devrin Tarihi Açısından

Vakfiyelerin, düzenlendikleri devrin tarihine ışık tutan birer vesika olduklarını başta da belirtmiştik. Özellikle Beylerin, Sultanların veya Padişah âilesi ile yakınlarının düzenledikleri vakfiyeler, bu şahısların hem hayatları, hem de şahsiyetleri hakkında bilgi sâhibi olmamıza yardım ederler.

Herşeyden önce vakıflar birer müessesedirler. Bu bakımdan vakfedilen her müessesenin vakfiyesi aynı zamanda o müessesenin ilk elden incelenmesi gereken kaynağıdır. Medreseler, ilim; dâruşşifâlar, tıp; imâretler, sosyal; câmi ve mescitlerle tekke ve zâviyeler, dinî müessesedirler. Bütün bu müesseselerdeki görevli ve meslek sahibi kişilerin yaptıkları işlerin neler olduğunu ve çalışma şartlarını, hattâ yetişme ortamlarını öğrenmek için yapılacak araştırmalar elbette vakfiyelerden de faydalanılarak yapılabilecek çalışmalar olarak değerlendirilebilir. (14) Aynı zamanda birer hukuk kurumu olmaları bakımından tetkik olunabilmeleri için hukuk tarihi açısından da bu belgelere ihtiyaç duyulacaktır.(15)

Vakfiyeler, devrinin siyâsi olaylarına da ışık tutacak özellikleri ihtivâ etmektedirler. Zirâ, devlet adamlarının halk yararlarına yaptıkları birçok hizmet müessesesinin kuruluş gâyesini öğrenmemiz bu vesikalar sâyesinde mümkün olabilmektedir. Ayrıca, devletin çeşitli kademelerinde görev alan insanların hizmet anlayışları hakkında bilgi sâhibi olabilmemiz bakımından da bu belgelere baş vurulması icap etmektedir.

14 Ahmet Temir, **Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, Ankara, 1959, 120,126,128; H.Bâki Kunter, **Türk Vakıfları ve Vakfiyeler**, 12-18.

15 Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, İstanbul, 1946, 9, 332, 334.

Bu belgeler, birçok özellikleri yanında, devrinin iktisâdî hayatı hakkında da bize birçok faydalı bilgiler vermektedirler. Gerek fiat hareketleri, gerek insanların geçimleri için gerekli ücretlerle hayat standartlarını anlamamıza yardım edecek olan vakfiyelerdeki bilgiler, aynı zamanda devrinin iktisâdî tarihlerini yazacaklar için de birinci el kaynağıdır. (16)

Vakfiyeler, şehir tarihi ile uğraşanlar içinde başvurulacak birer vesikadır. Zira, bir vakıf müessesesi, kurulduğu, tesis bulunduğu şehrin bir parçasıdır. Bu müessesenin tarihi o şehrin tarihi ile iç içedir. Bu sebeple vakıf müesseseleri incelenmiyen bir şehrin tarihi, eksik yazılır. Özellikle şehrin yerleşim durumu ile halkın dağılımı hakkında bilgilerin yer aldığı vakfiyeler, bize bölgenin coğrafyası, siyâsî ve fizikî haritası, hatta iklimi bakımından da bilgi sâhibi olmamıza yardımcı olacak vesikalar hüviyetindedirler.(17)

b- Kültürel Özellikler Bakımından Vakfiyeler

Vakfiyelerde uzun veya kısa bir başlangıç kısmı yer alır. Bu kısmı dua ve senâ tâkip eder. Sonra da, vakfı kuran veya vakfiyeyi yazanın niyet, düşünce ve görüşlerinin belirtildiği kısım yer alır. Bu bölümlerde; çok özlü fikir ve düşüncelerle gerçeği yansıtan vakfiyelerin düşünce tarihi açısından da değerlendirilmeleri gerekir. (18)

Vakfiyeler, vâkıfın şart ve arzularını ifâde eden bir vesika hüviyetini taşıdıkları için, vâkıf tarafından vakıf şartları belirtilerek yazılır. Bunun için de vâkıfın lisânı veya bildiği ve anladığı bir dille yazılması gerekir. Bu yönüyle vakfiyelerde kullanılan dil ve üslûb,

16 Kemal Edip Kürkçüoğlu, **Süleymâniye Vakfiyesi**, Ankara, 1962, 8-11; Osman Turan, "Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi," **Belleten**, XI, sayı 42-203.

17 Osman Turan, **Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi**, 204-206; 220-221; Ö. Lütfi Barkan, "Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller," **VD**, II, 355; Kemal Edip Kürkçüoğlu, **A.g.e.**, 6-7.

18 Süleymaniye Vakfiyesi, 14; H. Bâki Kunter, **Vakfiyelerin Tarih ve Sosyoloji Bakımından Önemi**, 336-337; "Şerafeddin Yaltkaya, Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi", **VD**, II, 85.

gelişi güzel değil, bir usûle bağlı olarak kullanılmaktadır. Bunun içinde kendine has bir dili olan vakfiye metinlerinde, genellikle arapça ibâreler bulunmaktadır. Eğer metin Türkçe, Farsça veya bir başka dilde yazılmış olsa da, yer yer Arapça ibarelerin serpiştirildiği görülecektir. Vakfiyelerin klasik dil özellikleri yanında, devrinin konuşulan dili ve kullanılan kelimeleri, hatta mahallî lehçeler bakımından da tetkik edilmeleri bu vesikaların dil araştırmaları bakımından da önemini artırmaktadır.(19)

"Süleymâniye Vakfiyesi"ni neşreden Kemal Edip Kürkçüoğlu, vakfiyenin dili ve üslûbu hakkında şu bilgileri kaydediyor: "Vakfiyenin dili Türkçedir. Bu, vesikanın başlıca hususiyetlerinden biridir. Üslûbu, usûl ve teâmül olduğu vechile müzeyyen (süslü) denilen tarzdadır. Yer yer âyetler, hadisler, kıt'alar irad edilmiştir. Duâ cümleleri umumiyet itibariyle Arapçadır. Arapça dualarda, Arapça ve Farsça şiirlerde fesâhat, Türkçe şiirlerde selâset hâkimdir. Münşîsinin Tosya'lı meşhur Celâl-zâde olduğunu gösterir belirtiler mevcuttur."(20) Bu ifâdelerden anlaşılacağına göre vakfiyeler aynı zamanda birer edebî mahsullerdir. Dil ve edebiyat araştırmaları açısından da gözden geçirilmeleri gerekir.(21)

Nitekim; vâkıfın hayat görüşünü aksettiren ve vakıf yapmayı teşvik eden şu mısralar bir vakfiyeden tercüme edilmiştir.

"Hayatın re'simâlidir bunu bil
Bunun da kârı malındır ey âkıl !...
Bunu sen sağ iken hayrâta sarfet
Zaman yer re'simâlin, olma gâfil!... (22)

Şu mısralar da şâirin selâsetine delildir:
Kul olup cânın âna itdi teslim,
Yedi saff leşker olup yedi iklim.
Kapûsunda mülâzimdür şeb u rûz;
Bulur bir kerre nevbet yılda Nev-rûz" (23)

19 Ali Hikmet Berki, **Vakıflar**, 334; H. Bâki Kunter, **a.g. makale**, 336.

20 Kemal Edip Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, 6.

21 **Aynı Eser**, 12.

22 Şerâfeddin Yaltkaya, "Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi", **VD**, II, 85

23 **Süleymâniye Vakfiyesi**, 48.

Edebi malzemeler şüphesiz yazarları tarafından vücûda getirilirler. İster manzum, isterse mensur olsun her metnin bir yazarı vardır. İşte edebiyat tarihçilerinin de ilgisini çekecek olan vakfiyeler bu türlü metinlerin şâirlerini ve yazarlarını da tanımamıza yardımcı olacaktır sanırım.

Kültür tarihimizde kitapların ayrı bir yeri vardır. Hele yazma eserler bakımından zengin kütüphânelere sâhip olan memleketimizde, binlerce eser vakıflar yolu ile bugünlere intikal etmişlerdir. Nitekim, kitapların gerek vakfiye metinlerinde ayrı ayrı sayılmış olmaları, gerekse metinlerin içinde değişik kitaplara atıflarda bulunulmuş olması, hem ilimler tarihinin kaynakları, hem de kültürümüzün müstesna kaynakları olmaları bakımından bu kitaplar üzerinde çalışanlar için de vakfiyeler birer kaynak hüviyetindedirler.

"Mahmud Paşa Vakıfları ve Ekleri" başlıklı yazısında İstanbul ve Edirne civarındaki müesseselere mahsus çeşitli ilim dallarına ait kitapların bulunduğunu ve bunların sayısının ikiyüz cildi aştığını gösteren Süheyl Ünver, vakfiyelerin kültür tarihi açısından da incelenebileceğini ortaya koymaktadır (24) Süleymâniye Vakfiyesinin sonuna da kitapların isimleri tek tek kaydedilmiştir. Devrin kültür hayatını araştıranlar için önemli bir malzeme hüviyetini taşıyan bu vakfiye, (25) benzerleri için en güzel örnektir.

İnsanların şifâhî kültürleri kulaktan kulağa aktardıkları kültürdür. Tekke ve zâviyelerde, yaşanan günlük hayat hakkında vakfiyelerde bilgi bulduğumuz gibi, mescitlerde vaaz veren vâizlere vakıflardan tahsisatlar ayrıldığına dair şartların konulmuş olması, kültür hayatımızı tanımamız bakımından vakfiyelerde önemli bilgiler bulunduğu da rahatlıkla söylenebilir.

c- Folklorik Özellikleri Bakımından Vakfiyeler

Vakfiyeler, halkın günlük yaşayışı hakkında da bilgi verirler. "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi"nde Ramazan ve Kurban Bayramı ile mübarek gün ve gecelerde halkın yaşayışı hakkında bilgiler

24 Süheyl Ünver, "Mahmud Paşa Vakıfları ve Ekleri", **VD**, IV, 69,76,

25 **Süleymaniye Vakfiyesi**, 211-218

bulunmaktadır. Giyecek ve yiyecek satın alınabilmesi için kayıtlar konulan vakfiyede, bu günlere mahsus yemeklerin pişirilmesi için gerekli malzemenin alınması için vakıf gelirlerinden tahsilatlar ayrıldığı belirtilmiştir.(26)

Vakıf, "İmarette Ramazan geceleri için hergün kırk vakiye (1282 gr.) taze et pişirilmesi. . ." yanında; "her bayramda dahi körpe ve güzel etten kırk vakiye pişirilmesini şart ve tayin etmiştir."(27) diyen Vakfiyede; "Cuma ve Regaib ve Berat gecelerinde. . . devam üzere tane pirinç ve zerde pirinç ve Ramazan gecelerinde devam üzere tane pirinç ve münâvebe ile arpa çorbası ve icâsiye" pişirilmesi istenmektedir. Bu örneği artırmak mümkündür. Böylece mutfak kültürü bakımından devrin yiyecekleri hakkında verilen bilgiler değerlendirilebilirler.(28)

Vakfiye metinleri tarandığında; devrin ısınma kültürü hakkında da bilgiler verildiği görülür. Kışın odun ve kömür yakıldığını gösteren kayıtlar buluyoruz. (29) Ya da kullanılan tartı âletlerinin isimlerine rastlıyoruz. (30) Mum ve kandil yakmak için gerekli malzemenin temin olunarak, vakfedilen binaların aydınlatılmasına dâir devrin uygulamaları hakkında da vakfiyelerde bol malzeme buluyoruz. (31)

26 Osman Turan, **Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi**; 211; Şerâfettin Yaltıkaya, **a.g. makale**, 93; Süleymaniye Vakfiyesi, 10-11

27 Aynı makâle, 93

28 Aynı makâle, 94; Ayrıca Bakınız: Halim Baki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, IV, 52.

29 Sultan Mahmut I. Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 47 K.no'lu Orjinal Vakfiye Defteri, 129-132; İbrahim Ateş, "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", **Vakıflar Dergisi**, XV, Ankara 1982, 80; Mehmet Şeker, **İslâm'da Dayanışma Müesseseleri**, Ankara, 1987, 125.

30 Şerafeddin Yaltıkaya, **a.g. makâle**, 94.

31 Vehbi Tamer, "Fatih Devri Ricâlerinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları," **Vakıflar Dergisi**, IV, 114 v.d.; Süleymaniye Vakfiyesi, 10-11.

"Mutfak ve diğer mahallerde kullanılan bakır kapların kalayı için günde bir buçuk dirhem tayin" (32) edildiğini belirten ifadeden anladığımız gibi kapkacak ve araç gereç açısından da vakfiyelerden faydalanılabilecektir.

Misafir karşılama ve uğurlama âdetleri ile bineklerin kullanıldığı (33) hakkında bilgiler bulduğumuz vakfiyelerde, sünnet âdetinin Anadolu'da daha en eski devirlerden beri mevcut olduğunu gösteren ifâdelere rastlamaytız. (34)

Hemen bütün câmi ve mescitlerde halı, kilim ve seccâde gibi sergiler bulunduğunu biliyoruz. İşte vakıflar, vakfiyelerinde bu türlü sergilere de yer vermişlerdir. Gerçi vakfiyelerde, bunların dokunuşları ve özellikleri hakkında ayrıntılara girilmemekteyse de, bu türlü malzemenin kullanıldığı yerleri belirtmek sûretiyle devrin halk kültürünü tanımamıza yardımcı olmaktadır.(35)

Hem ölçü ve tartı âletleri, hem de değirmen, mutfak ve fırın gibi günlük yaşayışta önemli birçok ihtiyacı karşılayan meslek kollarını da araştıracaklar için malzeme bulabilecekleri (36)Vakfiyeler, en eskilerinden günümüze doğru gelinmek sûretiyle incelendiklerinde, belki birçok örf, âdet ve geleneklerimiz açısından da ilgi çekici bilgiler elde etmemize yardım edeceklerdir. Meselâ ölümlerin mumyalanarak defnedilmeleri ile ilgili âdetin, Anadolu'da Müslüman Türklerin varoluşlarından beri bilinip yapıldığını da yine bir vakfiye kanalıyla öğrenmiş olmamız (37) ilgi çekici değildir?

d- Sanat Tarihi Açısından Vakfiyeler

Çeşitli meslekleri icrâ eden perdecî, camcı, kurşuncu, taşçı gibi sanatkarlar (38) hakkında bilgi bulunan vakfiyelerde, biz daha çok

32 Şerafettin Yaltkaya, a.g.makale, 94

33 Şerafettin Yaltkaya, a.g.makale, 95

34 Osman Turan, Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi, 211

35 Süleymaniye Vakfiyesi, 44

36 Süleymaniye Vakfiyesi, 43

37 Osman Turan, Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi, 208.

38 Ali Sâim Ülgen, "Yenicâmi," Vakıflar Dergisi, II, 397.

güzel sanatlar bakımından ilgimizi çeken hususlar üzerinde durmak istiyoruz. Zira, vakfiyelerin muhtevâlarındaki bilgiler daha sonra değerlendirilecekleri için burada, sâdece şeklinden hareket edilerek, güzel sanatlar açısından bu vesikaların bazı özelliklerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Vakfiyelerin kâğıt, bez ve deriler üzerine yazıldıklarını yukarıda belirtmiştir. Özellikle kâğıtlara yazılanların arşivlerimizde örneklerine bolca rastlanmaktadır. Bu sebepten vakfiyelerin yazıldıkları kâğıtlar, aynı zamanda kâğıt tarihi için de çok nâdir kronolojik hüviyete sâhip birer vesîka durumundadırlar. Zira, çok eski tarihli vakfiyeler, devirlerinin sanatları arasında kâğıt yapımının da varlığını bize gösterirler.

Nitekim, aslının Türk-İslâm eserleri müzesinde, 3416 sayıda kayıtlı olduğunu gören Osman Turan, Altın-aba Vakfiyesinin boyunun 5.31 metre, eninin 22 santim, birbirine ekli üç parça kâğıda yazılmış olup arkasına bez yapıştırıldığını kaydetmektedir. (39) Bu vakfiye, H.598/M.1202 yılında yazılan vakfiyenin orjinali olmasa bile yine de XIII. yüzyıldan kalan bir vesika olarak değerlidir.

Bazı vakfiyelerde kullanılan kâğıdın cinsinin de belirtildiğini görüyoruz. Meselâ, Fâtih devri devlet adamlarından İshak Paşa'nın H.892/M.1487 tarihli vakfiyesinin sonunda kâğıt nevinin Semerkandî ve satır sayısının yüz kırk olduğu yazılmıştır.(40)

Süleymâniye Vakfiyesini neşreden Kemal Edib Kürkcüoğlu, vakfiyelerin özelliklerini sıralarken, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki, Kânûnî'nin tuğrasını taşıyan orjinal nüshasının ince âbâdî, B sûretinin kalın Venedik cinsi kâğıda yazılmış olduklarını kaydediyor.(41) "Sultan II. Mahmud'un Vakfiyelerin kiminin sâ mânî âharlı, kiminin de âharlı yerli kâğıt cinsi olduklarını belirtmektedir. (42)

39 Şemseddin Altın-aba Vakfiyesi, 223

40 "İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları," Vakıflar Dergisi, IV, 119

41 Süleymâniye Vakfiyesi, 3-4

42 Sâdi Bayram, "Sultan II. Mahmud'un Vakfiyelerindeki Tezyinat", Vakıflar Dergisi, XVII, 148, 149, 150.

Cacabey vakfiyesinin, İskilip nüshasının, "10.64 metre uzunluğunda, 0.28 metre genişliğinde olup tomar halinde muhafaza edilen ve 293-294. satırlar arasında dikilmek suretiyle birbirine eklenmiş, sarıya çalar renkte iki parça bez" üzerine yazıldığını kaydeden Ahmet Temir, Birinci ve İkinci Kırşehir elyazma nüshalarının ise beze yapıştırılmış kağıda yazıldığını ekliyor.(43) İster kağıt, isterse bez üzerine yazılmış olsunlar, vakfiyeler kağıt sanatı bakımından da incelenmeye değer belgeler arasındadırlar.

İskilip nüshasının kağıt özelliğinden söz ettiğimiz Cacabey vakfiyesinin "kahverengi mürekkeble ta'lik yazısı ile" yazılmış olduğunu kaydeden A. Temir (44), bize bu vakfiyenin yazı sanatı bakımından da değer taşıdığını göstermektedir. Aslında her yazılan metin, devrin imkânları gözönüne alınırca, el yazma nüshalar olmaları bakımından önemlidirler. Özellikle, hat sanatı bakımından, elde bulunan en eskisinden başlayarak yakın tarihe kadar yapılacak bir araştırma bu vakfiyelerin değerli birer belge olabileceğini bize gösterirler.

Zira, vakfiyelerin çoğu devlet adamları, ulemâ ile eşrâfın yaptırdığı vakıf eserlerin mâhiyetleri ile vasıfları hakkında bilgi veren vesikalar oldukları gözönüne alınırca, bunların usta birer hattata yazdırılmış olmaları da gâyet tabii bir iş olduğu kabul edilebilir. Bu bakımdan birer hüsn-ü hat örneği olarak kabul edilebilecek olan bu metinler, Arap yazısının çeşitleri bakımından değişik örnekleri de ihtiva etmektedirler. Vakfiyeler, tek bir hatla yazılmamışlardır. Çeşitli hat örnekleri ile yazılanlar olduğu gibi, aynı metin içinde farklı yazıların da yer aldığı görülmektedir.(45)

Vakfiyeler üzerine araştırma yapanların çoğu, bunların yazılarına da dikkat çekmişlerdir. Meselâ, Uzunçarşılı, yayınladığı M. 1415 yılında yazılmış olan Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi için; "yazısı

43 Ahmet Temir, **Nur el-Din Caca Vakfiyesi**, 3-6.

44 **Aynı eser**, 4

45 **Süleymaniye Vakfiyesi**, 3-4; Süheyl Ünver, "Süleymaniye Külliyesinde Daruşşifâ, Tıp Medresesi ve Daru'l-akâkir'e Dâir," **Vakıflar Dergisi**, II, 196; Şerafeddin Yaltkaya, "Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi," **Vakıflar Dergisi**, II, 83.

ve kağıdı itibariyle tetkike lâyıktır" (46) kaydını koymuştur. H. 892/M.1487 tarihli İshak Paşa'nın vakfiyesinin de; yazı sanatı bakımından dikkate değer ve "oldukça güzel bir ta'lik yazısıyla Semerkândi kağıt üzerine yazılmış" olduğu (47) belirtilmektedir.

Süleymâniye vakfiyesinin muhtevî elde bulunan metinlerin bazıları harekeli icâze, harekeli nesih hatla, bazıları da âdi ta'lik hatla yazılmışlardır. (48) Bunların incelenmesi değişik asırlarda hattın özelliklerini takip etmemize yardımcı olacağı muhakkaktır.(49)

Vakfiyelerin bir kısmının tomar halinde bez ve kağıtlar üzerine yazılı bulunduğunu daha önce yukarıda belirtmiştik. Bir kısmında kitap haline getirildiğini de bildiğimiz vakfiyeler bulunmaktadır. Bunların çoğu ciltli kitap olarak saklanmaktadır. Hem kullanma kolaylığı, hem de muhâfaza edilebilmeleri için ciltli olarak düzenlenmeleri, vakfiyelerin uzun süre saklanabilmelerini mümkün kılmıştır. Ayrıca cilt sanatının güzel örnekleri olarak nitelendirilebilecek olan vakfiyeler de mevcuttur. Nitekim, Sultan II. Mahmud'un vakfiyelerini tanıtan Sadı Bayram, bunların K. 191 numaralı 12. Safer. 1229/4. Şubat.1814 tarihli Hüdâye Câmli vakfiyesinin cildi hakkında şu bilgileri vermektedir:

"284 x 178 mm. ebadında cildin dışı bordo, ortası kahverengi meşin kaplı mikleblidir. Cildinin yüzü klasik Türk tezhib sanatından farklıdır. Sekiz ince altun cetvel yüzeyi çevreler. Kalın altun cetvellerin üzeri "S" soğuk baskı zincireklidir. Bunların ortasında kalan dikdörtgen alan, yıldız akuntus (kenger) yapraklarıyla, sade, fakat zarîf bir şekilde tezyîn edilmiştir. Cildin ön ve arka yüzü ile mikleb aynı tarzda süslenmiştir.

"Cildin korunması için yapılan, bir tarafı açık, dikdörtgen prizma şeklindeki kılıf ise kahverengi deriden yapılmıştır. İç içe kalın

46 İ.H. Uzunçarşılı, "Karamanoğlu Vakfiyesi," **Vakıflar Dergisi**, II, 46.

47 Vehbi Tamer, "İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, IV, 109, 119.

48 **Süleymaniye Vakfiyesi**, 3-4

49 İbrahim Ateş, "Hasan Paşa'nın Hatay Karamurt'daki Vakıf ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**; XVI, 8.

iki cetvelin çevrelediği ön ve arka yüzde, orta alan zemini bordo renkte olup küçük köknar yaprağı motiflerinin birbiriyle kesişmesiyle teşekkül eden karelere ayrılmıştır. Burada sâdece altun yaldız kullanılmıştır." (50)

Cildi bakımından değişik özellikler taşıyan vakfiyelere rastlanmaktadır. Bunlar tek tek, asırlara göre incelenecek olurlarsa, cilt sanatının tarihî seyir içindeki yerine ışık tutucu bilgiler elde edilebilir. Gerek kullanılan malzemeler bakımından, gerekse estetik bakımından bunların ortaya koyduğu güzel örnekler, kütüphâne ve arşivlerimizde çokça bulunmaktadır.

Vakfiyelerin ilk sahifeleri genellikle tezhiplidirler. Çoğunda da diğer sahifelerde çerçeveler yer alır. Bunların da altın yaldızlı olanları bulunduğu gibi sâde mürekkeple çizilenlerine rastlanmaktadır. Süleymaniye Vakfiyesinin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki devrin Rumeli kazaskeri tarafından tasdik edilmiş suretinin mükemmel bir tezhibi olduğu kaydedilmektedir. Bunda; "cedveller, süs mâhiyetinde duraklar, iktibas edilen âyet ve hadislerle alemler, dua mâhiyetindeki sözler müzehheptir." (51)

Türk süsleme sanatının örneklerini gerek mimârî eserlerde, gerekse el yazma eserlerde bolca görmekteyiz. Bunlardan vakfiyeler de daha ayrı bir özellik arzederler. Zira bu metinler hem yapılan mimârî eserin korunması ve yıllarca ayakta kalmaları için gerekli kaynakları belirtirler; hem de kendileri süslü birer belge olarak düzenlenirlerdi.

Sâdece süsleme sanatı yönünde değil, aynı zamanda birer tasdikli belge oldukları için de mühürlerle tuğraları da muhtevî bulduklarından mühür ve tuğra örneklerinin de tetkiki sûretiyle Türk Sanatının bu alanında yapılacak araştırmalarına da ışık tutarlar. Hatt, diğer metinlerden farklı olarak, vakfiyeler, "şuhûdu'l-hâl" bölümünde şahidlerin adlarını da sıralarlar. Aslında bu metinlerin şekil ve muhtevâları yönünden daha detaylı bir araştırma

50 Sadı Bayram, "Sultan II. Mahmud'un Vakfiyelerindeki Tezyinatı," **Vakıflar Dergisi**, XVII, 148; Diğer cilt örnekleri için de aynı makalenin devam eden bilgilerine bakılabilir, 149-154.

51 Süleymâniye Vakfiyesi, 3.

yapıldığı takdirde, bizim burada dikkatimizden kaçan birçok hususun daha mevcut olduğu görülebilecektir.

3) Vakfiye Metinlerinin Sosyolojik Yönden Önemi

Kurulan vakıfların kuruluş gâye ve maksatlarını gösteren ve hizmet alanlarını belirten resmî belgeler olmaları itibariyle vakfiyeler, çeşitli köy ve şehirlerin kurulup teşkilatlanmalarından tutun, buralarda kurulan çeşitli müesseselerle nüfusun artışı takip edebileceğimiz bilgilere kadar, toplumun değişik sınıfları hakkında otantik bilgileri de ihtivâ etmeleri yönüyle sosyal hayatın tarihi gelişimine dair yapılacak araştırmalar için de önemli birer kaynaqlardır.

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde, şehirlerin alınmasından sonra, devlet adamları ile ileri gelen diğer zengin kimseler buralarda vakıf olarak câmi, medrese, zâviye, sebil, çeşme, imâret gibi birçok yeni müessese kurmuşlardır. Böylece bu yörelere de, nüfusun artırılması gâyesiyle de Türkmenlerin yerleşmelerine de imkân hazırlanmıştır. (52) Bu bölgelerde nüfusun artışı sağlayan, böylece de bu yerlerde yeni bir kültür ortamı doğmasına da imkân hazırlayarak, aynı zamanda yörenin fiziki çehrelerini de değiştiren bu türlü faaliyetlere daha sonraki asırlarda da devam edildiği görülmektedir. Meselâ, Dâmad İbrahim Paşa (1660-1730) doğum yeri olan Muşkara köyüne birçok vakıf tesisler kurarak, göçmenler getirip yerleştirmiş ve bu köyü Nevşehir hâline getirip şehirleştirmiştir. (53)

Gerek eski yerleşim merkezlerinde, gerekse yeni kurulan köy ve şehirlerdeki vakıf müesseseleri bu bölgenin insanlarına hizmet etmelerinin yanında, toplum hayatının birçok yönlerine yönelik faaliyetleri de hizmet alanı içine almış görünmektedirler. Meselâ İstanbul Yenicâmi vakfiyesinde sâdece, namaz kılınan bir ibâdethânenin tesisi ve korunmasına dâir değil, aynı zamanda, devrin

52 Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler," **Vakıflar Dergisi** II, 279-386.

53 Münir Aktepe, "Nevşehirli Damad İbrahim Paya'ya Ait İki Vakfiye", **Tarih Dergisi**, İstanbul, 1960, XI, 152

çeşitli iş ve sanat kollarını da gösteren malûmata yer verilmiştir. Anbarcı, anbar kâtibi, tamirciler, perdecî, kurşuncu, camcı, taşçı, su yolcuları ile kapıcılar gibi birçok meslek kollarının yapacakları işlerle hizmetleri karşılığında alacakları ücretleri de kaydeden vakfiye (54) bize sosyal hayata dair bilgiler vermiş oluyor.

1788-1808 tarihlerinde Sivas Şer'iyye Sicillerinde geçen vakfiyeler üzerine yapılan bir araştırma vâkıfların özellikleri üzerinde durulmuştur. Vakfiyelerde genellikle vâkıfların baba ismi, kendi adları ile hacı, hâfız, seyyid gibi sıfatları ve meslekleri belirtilmiştir. İncelenen 52 vakfiyede göze çarpan en önemli özelliğin, bu vakıfları kuranların çoğunun kadın oluşudur. Bu da gösteriyor ki kadınlar, devrin sosyal hayatında istediklerini yapabilme hakkına sâhiptirler. (55)

Ayrıca, vakfiyeler, vâkıfların meslekleri ve toplum içindeki mevkilerini göstermeleri yönüyle de üzerinde durulacak vesikalar olduklarını yukarıda belirtmiştik. Böylece toplum içinde İdareci veya zengin olanların, yardıma muhtaç olanlara el uzatarak yardım ettiklerini veya buna imkân hazırlamak için gerekli müesseseleri kurarak şart ve tahsisatlar koyduklarını yine vakfiyelerde görmekteyiz. (56)

Vakfiyeler, muhtevâları itibariyle incelenecek olursa, toplum yapısının teşekkülü hakkında geniş bilgilere rastlanacağı muhakkaktır. Zira vakfı kuranların, vakıftan faydalanacak zümreleri ya meslek gruplarına göre ya da ihtiyaç durumlarına göre sıralamakta oldukları görülmektedir. Böylece Vakfiyeler bize kurulan vakfın bulunduğu bölgenin sosyal yapısını da yansıtmış olurlar. Zira vakfiyelerde, vakıfların kuruluş gayeleri araştırılınca, bunların

54 A. Saim Ülgen, "Yeni Câmî," **Vakıflar Dergisi**, II, 396-397; **Yeni Câmî Vakfiyesi, İstanbul Yeni Câmî ve Hünkar Kasrı**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 81-82.

55 Ömer Demirel, "1788-1808 Tarihlerinde Sivas Şer'iyye Sicillerinde Geçen Vakfiyeler", **Vakfiyeler Dergisi**, XX, 378.

56 Halim Bakı Kunter, **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri**, 24-26; Mehmet Şeker, **İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, 126.

merhamet ve insan sevgisi yanında; vâkıfların hemcinsleri arasında fark edilme yüksek sınıflar arasında sayılma ve önemli bir mevkiye sâhip olarak adını ebedileştirme gibi birçok maksatlar görülür. (57)

Hattâ bazı vakfiyelerde, dinî gruplar sıralandığı gibi, mezheplerin veya tarikatlarının özellikleri hakkında da bilgiler verilmek sûretiyle toplumun inanç özellikleri de yansıtılmıştır.(58) Hatta bazı vakfiyelerde ayrı dinden bile olsalar, vakfın kuruluş gayesine hizmet edip etmediğini kontrol etmeleri istenilmektedir. Nitekim, İstanbul'da Çengel köyündeki kavasbaşı Ahmed Ağa'nın yaptırdığı çeşmelere ve getirdiği sulara ait taşa kazılmış vakfiyesinde; "ben minvâl-i muharrer karug-i mezbûrede kân bilcümle kebîr ve sağır, İslâm ve reâyâ taraflarından dahi nezaret ve dikkatle. . . ."ifâdesi yer almaktadır. (59) Burada Müslümanların gayr-i müslim azınlıkları bile toplum hayatına iştirak ettirdiklerini görmekteyiz.

Aslında vakfiye metinleri çok yönlü incelemeye tâbi tutulurlarsa birçok konuda, vakıf yapan insanların düşünüş ve ideallerini tesbit etme imkânı bulunabilecektir. Bu insanların hayat görüşü, topluma bakışı, hizmet anlayışları gibi sosyal yaşayışın birçok yönü hakkında önemli düşüncelerin bu metinlere aksettikleri görülecektir. Ne yazık ki, bugüne kadar bilinen vakfiyelerin pek azı incelenebilmiştir. Pek azı da neşredilmişlerdir.

57 Bahaeddin Yediylidiz, *Institution du Vaqf*, 11-12; "XVIII. Asır Türk toplumu ve Vakıf Müessesesi," *Vakıflar Dergisi*, XV, 27-28.

58 Ömer Demirel, a.g. makale, 381.

59 Halim Baki Kunter, "Vakfiyelerin Tarih ve Sosyoloji Bakımından Önemi", *Ülkü*, 35, 336-337. (Ruşen Eşref'in Ayrıntıklar; 130-132'den naklen).